

Fakta och fiktion om Finlands medeltid

Hur blev Finland en del av Sverige och den västliga kristenheten? Arkeologer, ortnamnsforskare, lingvister och historiker har i flera hundra år undersökt och tvistat om dessa frågor. Redaktören Matts Dumell gör i boken *I skuggan av Sverige – Erövring och kolonisation i Finland 1050–1350* en djupdykning i Finlands inklusive Ålands medeltida kolonisationshistoria under 300 år. Boken är en flyhänt skriven syntes av existerande forskningslitteratur. Författaren har därtill intervjuat tolv sakkunniga i Finland och Sverige. Pärmens pryds av Dödsdansen i Ingå kyrka (1500-tal) i förgrunden och Olaus Magnus *Carta marina* (1539) nedtonad i bakgrunden. Tyvärr är texten full av skrivfel, de flesta visserligen lätta att korrigera, men också en hel del felstavade personnamn, geografiska namn (exempelvis Vånåstråken, Vånöfjärden) och latinska citat. En enda omsorgsfull korrekturläsning kunde ha lyft boken och gjort den mer pålitlig. Ett minus är också att man som läsare ibland inte vet om åsikterna är intervjuobjektets eller författarens egna tolkningar.

Det är som bekant ett mycket magert medeltidsmaterial man har att gå efter: påvliga bullor, helgonlegender, traktat och kungakrönikor med högst osäkra dateringar. En del urkunder har gått förlorade i eldsvådor. Om biskop Henrik berättar de mest pålitliga källorna ingenting. Historiker är numera eniga om att nuvarande Finland inte tvångskristnades genom brutala korståg, utan gradvis till följd av småskalig missionsverksamhet. Finland och Baltikum hörde till det (då danska) Lunds ärkestifts missionsområde, vilket inte hindrade att även missionärer för den östliga kristendomen besökte landet. Före den stora schismen 1054 var kyrkan åtminstone officiellt enad. Finland, de baltiska länderna, Polen, Vitryssland och Balkan var gränsländer, som tillsammans utgjorde en ”hednisk korridor” mellan öst och väst. Författaren menar att begreppet är välkänt, men åtminstone för mig var det obekant.

De säkraste bevisen för Ålands och Finlands tidiga kristnande är arkeologiska kyrko- och gravfynd. Sådant berättar naturligtvis ingenting om hur den nya läran hade tagits emot och hur snart folket lämnade sina

hedniska riter bakom sig. Så sent som 1551 uppgav den finske reformatorn Mikael Agricola i sin finska översättning av Psaltaren en lista på tolv naturandar som av allt att döma fortfarande dyrkades av tavaster och karelare, medan kristendomen kan ha varit en läpparnas bekännelse. För att betraktas som kristen räckte ibland så kallad primsigning, alltså handpåläggning med korstecken. Författaren samtalar med Markus Hiekkänen i Helsingfors om hur kristnandet kan ha gått till i praktiken.

Begreppet korståg är främst förknippat med medeltida militära expeditioner för att trygga pilgrimsresor till Jerusalem. De så kallade korstågen till Finland är sentida namn för tre större svenska härnader, först Erik den heliges till Åbotrakten i mitten av 1100-talet, sedan Birger jarls till Tavastland i mitten av 1200-talet, och slutligen Torgils Knutssons till södra Karelen 1293. Avsikten med dem var främst att säkra handelsvägarna österut men också att ta de pacificerade områdena i besittning. Att dessa operationer hade sanktionerats av påven gav senare skäl för benämningen korståg.

Sankt Henrikslegenden är som känt motsägelsefull. Om man anser att Henrik – Heinäricki, som han heter i legenden – landsteg i ett hedniskt land, hur kommer det sig att hans förmenta baneman bar ett kristet helgonnamn? Lalli kan nämligen vara diminutiv av Laurentius, på samma sätt som Kerttu en form av Gertrud. Legendens synbarligen fabricerad, vilket naturligtvis inte hindrar att mannen verkligen kan ha existerat, kommit till Finland och lidit martyrdöden på Kjulo träsk (den 20 januari 1156). Forskaren Tuomas Heikkilä anser att han är identisk med Erik den helige. Henriks kenotaf – Finlands motsvarighet till Bayeux-tapeten – kan beundras i Nouis kyrka. Hans relikier – utom några få benbitar – fördes till Ryssland under stora ofreden. Om deras öde lär vi aldrig få veta.

Ungefär 70 år efter kung Eriks och den förmodade Henriks landstigning blev den engelske munken Thomas biskop i Finland. Det var han som flyttade biskopssätet från Nouis till Korois i Åbo. Thomas var en utpräglad maktmänniska som inte tvekade att kuva det tavastländska upproret med legoknektar. Hans framfart kunde vara värt namnet korståg. Uppenbarligen inget solskensbarn, som Dumell karakteriserar honom.

Parallellt med Finlands kristnande under svenskar berättar författaren om Baltikum, vars befolkning har fått utstå långt omildare behandling än Finlands. Svärdsriddarorden, Tyska orden, danskar, novgoroder och svenskar har kämpat om herraväldet i Estland. Det finns tecken, om också mycket osäkra, på att danskarna har haft militära utposter längs den finska sydkusten. I brist på källor kan man inte veta hur nära det var att Finland kristnades under Dannebrogen. Att kolonisera områden så långt från Danmark som Finland och Estland kan det knappast ha varit frågan om.

Hur Åland och Finlands kustområden fick en svensk befolkning är också en komplicerad fråga. Vikingar torde inte ha haft permanent bosättning på den finska sydkusten, Bålagård, utan de färdades mot östliga handelsplatser. Åland var uppenbarligen en första mellanetapp. Dumell intervjuar Kristin Ilves i Helsingfors, Jonathan Lindström i Enskede och Mikael Parkvall i Solna om det "Åländska tomrummet", en teori om att Åland i princip var folktomt under drygt etthundra år från år 1000 till omkring 1150. I belysning av nya arkeologiska fynd syns teorin vara falsk. Sedan utfrågas Andreas Koivisto i Vanda och Ulrica Rosendahl i Lovisa angående "fyndtorkan" från tidig medeltid i Östnyland. Som orsak nämns att de historiska jordlagren är mestadels orörda. Boplatserna i Mankby och Gubbacka hittades för inte så länge sedan av en slump.

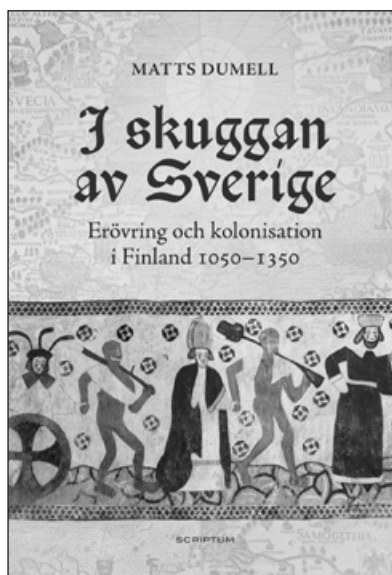
En mer omfattande kolonisation av sydkusten inleddes under 1200-talet. Finland beboddes huvudsakligen av finska stammar, som inte alltid var fredliga sinsemellan, än mindre mot främmande inkräktare. Mäktiga fornborgar, såsom Vanhalinna i Lundo, Rapola i Sääksmäki och Hakois i Janakkala, övertogs småningom av svenskar och ersattes av stenborgar. Hur unga svenskar lockades att flytta över havet är dock oklart. Författaren utfrågar Dan Lindholm och Tryggve Gestrin i Esbo och Tapio Salminen i Åbo. Frågan gäller, skedde inflyttningen toppstyrt och organiserat, med löften om frihet och eget land, el-

ler användes religiösa bevekelsegrunder? Det flesta tycks anse att det var frågan om unga par som flyttade in på glest befolkade områden för att nå status som fri bonde. Med tanke på hur stort steg det är att

flytta över havet dristar sig författaren att spekulera att inflyttarna kanske har varit frigivna trälar. En statlig organisation kan ha funnits tillstådes för att trygga en fredlig inflyttning till dessa glest befolkade kustområden. För att säkerställa kolonins fortlevnad behövdes också proviantering tills den blev självförsörjande. Nybyggarna slog sig ner vid havsvikar, där de började odla och fiska. Finska inbyggare, där de fanns, var dem behjälpliga då det gällde nyodling och fördelning av jaktmarker. Tidigare finska ortnamn fick en ny svensk form, eller också helt nya kristna namn, och folkgrupperna blandades förmodligen under fred-

liga former. Systemet med tionden infördes småningom för att bygga en kyrka mitt i byn. Genteknologin möjliggör numera att man kan spåra sina förfäders ursprung tämligen noggrant. Dumell nämner endast, att finlandssvenskarnas gener i dag är till två tredjedelar finska. Förmodligen kommer dessa uppgifter ännu att preciseras.

Österbottens kolonisering skedde litet senare, från och med omkring 1300, och förmodligen mycket smidigt och organiserat. Inflyttningen avancerade söderifrån norrut på bägge sidor om Bottenhavets kust. Samtidigt bebyggdes Österbotten av finnar från sydost, medan de sista samerna i området tvingades retirera mot nordost. Så införlivades Finland bit för bit med Sverige från och med 1200-talet och blev en del av dess tidigaste kärnområden, inte dess periferi, om än bortom havet. Åbo grundades 1229, dominikanklostret där förmodligen 1248, ungefär samtidigt som motsvarande grundades i Uppsala, och katedralen i Åbo invigdes antagligen 1300, samtidigt som Åbohus byggdes som ett administrativt centrum. Det här kan ställas i relation till att Stockholm grundades 1252, medan den första svenska staden Sigtunas anor sträcker sig till 970-talet.

Omslag: Studio Andrei.

Ordet kolonisering har i dag en mycket negativ klang. Finns det skäl att betrakta Finland som en regelrätt svensk koloni? I internationell jämförelse, och enligt de historiska uppgifter som finns, hör koloniseringen av Finland till de mer fredliga. De koloniserade områdena behandlades likvärdigt med de övriga delarna av riket. Tapio Salminen, som intervjuas, framhåller att de två rikshalvorna från början utvecklades parallellt.

Nöteborgstraktaten mellan Sverige och Novgorod 1323 med sin notoriskt otydliga gränslinje markerar en etapp i historien om Finlands kolonisation. Dumell väljer dock att avsluta sin krönika vid digerdöden, den värsta pandemi som hittills drabbat Europa och som även torde ha angripit Finlands ringa befolkning ca 1351. I vilken utsträckning, därom är forskarna

oeniga. Skeptisk är särskilt Nils Erik Villstrand i Vasa, som författaren har varit i samspråk med. Behovet av salt och spannmål i Finland gjorde att handeln tidvis måste ha varit livlig, och det är nästan otänkbart att inte sjukdomen spreds även hit. Pendeln svängde och flyttningsrörelsen riktade sig nu tillbaka till Sverige, där det efter pesten fanns ledig odlingsmark, och så har det för det mesta varit därefter. Den tid då Finland behandlades mer som en militärresurs och en buffert mot öst låg ännu framför.

JOHAN STÉN

Matts Dumell. *I skuggan av Sverige – Erövring och kolonisation i Finland 1050–1350*. Vasa: Scriptum, 2024.